

Daiva Matijošienė
Konteksto svarba
analizuojant
M. Mažvydo
„Katekizmo“
lietuviškąją prakalbą

M. Mažvydo gyvenimas

Pirmosios lietuviškos knygos autoriaus tikroji pavardė yra Martynas Mažvydas Vaitkūnas. Jį esant kilusį iš LDK rodo jo paties raštų kalba, kuri yra perdėm žemaitiška. M. Mažvydo gimtinė galėjo būti pietų žemaičių tarmės plote, greičiausiai apie Žemaičių Naumiestį, Gardamą, Švėkšną (didėsnė tikimybė) arba Kvėdarną, Laukuvą, Varnius (mažesnė tikimybė).

Kunigaikščio Albrechto 1546 m. birželio 8 d. kvietime atvykti į Karaliaučių M. Mažvydas vadinamas „garbingu ir išmoksintu“ (*honeste et erudite*). Tada jis jau turėjo gerai mokėti lotynų kalbą, išmanyti teologiją. M. Mažvydas, prieš išvykdamas į Karaliaučių, yra mokėsis Vilniuje kartu su Abraomu Kulviečiu, Stanislovu Rapolioniu ir Jurgiu Zablockiu. 1545 m. rugpjūčio 1 d. jis stojo į universitetą kaip kunigaikščio stipendininkas. Sprendžiant iš laiškų universiteto rektoriui ir kunigaikščiui Albrechtui, studijuodamas gyveno gana skurdžiai. Faktas, kad M. Mažvydas į universitetą priimtas už mažiausią mokesį (1 grašį), rodo jį nebuvus turtingą. Universitetą baigė bakalauro laipsniu per pusantrų metų.

Atvykęs į Karaliaučių ir pradėjęs studijuoti, M. Mažvydas ten rado kūrybingą atmosferą. Nuo pat pirmųjų žingsnių Prūsijoje jis jautėsi vykdamas didelę kultūrinę-mokslinę misiją.

Baigęs universitetą, M. Mažvydas laišku kreipėsi į kunigaikštį Albrechtą prašydamas skirti jį klebonu į vieną iš lietuviškų parapijų ir 1549 m. buvo paskirtas Ragainės klebonu, o po penkerių metų tapo Ragainės apskrities arkidiakonu. Be lietuvių kalbos, mokėjęs dar lenkų, lotynų, greičiausia ir kanceliarinę slavų kalbas, pramokęs vokiškai, gavo papildomo darbo pas apskrities viršininką, kuriam versdavo įvairius dokumentus. Nemaža laiko Ragainėje M. Mažvydas skyrė literatūriniam darbui.

Apie materialines ir moralines M. Mažvydo gyvenimo Ragainėje peripetijas ir problemas sužinome iš jo laiškų, kurių yra išlikę trylika. Pirmasis rašytas Karaliaučiaus universiteto rektoriui J. Bretšneideriui, visi kiti – kunigaikščiui Albrechtui.

Laiškai Renesanso laikais buvo laikomi ne vien dalykiniu raštu, bet ir literatūriniu žanru. Juose atsiskleidžia antikos ir Renesanso epochoms būdinga globėjo ir globotinio situacija. M. Mažvydas laiškuose išsakydavo savo globėjui kunigaikščiui Albrechtui bėdas, o šis visokeriopai jį rėmė. Pakilaus retorinio stiliaus laiškuose keliamos trejopos problemos:

- 1) materialinio pobūdžio prašymai;
- 2) pastoriaus darbo sunkumai ir uždaviniai;
- 3) lietuvių raštijos reikalai.

Epistolinis palikimas padeda geriau pažinti M. Mažvydo gyvenimą ir asmenybę, nors „juose visapusiškiau neatsispindi rašytojo asmenybė, vidinis pasaulis, dvasiniai interesai, literatūrinis darbas. Vis dėlto laiškuose matome Mažvydą gyvą žmogų, iš jų pažįstame konkrečias jo darbo sąlygas, kasdieninę buitį, aplinką, sužinome daug įdomių detalių, biografinių faktų. Laiškuose naujai, lyg iš kitos pusės, atskleidžia ir Mažvydas rašytojas, išryškėja ne vienas jo asmens bruožas“ (Lebedys J. Lituanistikos baruose. V., 1972. T. 1, p. 59).

Ragainėje M. Mažvydas sukūrė šeimą – vedė dideliame skurde atsidūrusios našlaičių šeimos vyriausiąją dukterį Benigną, kartu prisiimdamas globoti ir jos jaunesnius brolius ir seseris (naujai skiriamas protestantų kunigas, jeigu būdavo dar nevedęs, turėdavo vesti savo mirusio pirmtako našlę arba bent dukterį, kad aprūpintų likusią be maitintojo šeimą).

Istorinė ir kultūrinė situacija

Kadangi nuo XV a. pabaigos prasidėjo kelis šimtmečius trukę LDK, o po Liublino unijos ir visos Respublikos pražūtingi karai su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste, Lietuva buvo priversta ieškoti Lenkijos karalystės paramos, todėl atsidūrė antroje vietoje.

Buvusioje Kryžiuočių ordino teritorijoje susidarė Prūsijos kunigaikštystė. Pralaimėjęs Trylikos metų karą su Lenkija, Ordinas 1466 m. tapo Lenkijos vasalu, o sostine paskelbtas Karaliaučius. 1510 m. Ordino didžiuoju magistru išrenkamas Albrechtas. XV a. pab. ir XVI a. pr. iš sulietuvėjusių prūsų, skalvių ir nadruvių bei atsikėlėlių iš LDK susidarė lietuviškai kalbanti lietuvininkų grupė.

Vokietijoje kilus reformacijos sąjūdžiui, įtikintas Martyno Liuterio (Martin Luther, 1483–1546), paskutinysis Vokiečių ordino didysis magistras Albrechtas perėjo iš katalikybės į liuteronybę. Jis panaikino Vokiečių ordino valstybę ir 1525 m. paskelbė Prūsiją pasaulietine kunigaikštyste. Albrechtas buvo išvalgus politikas: globojo iš Lietuvos varomus liuteronus, o suvokdamas lietuvių kalbos kultūrinę ir valstybinę reikšmę savo politiniams tikslams pasiekti rėmėsi lietuviais. Jo įsakymu lietuviams bažnyčiose pamokslus imta sakyti lietuviškai arba per vertėjus, jei pastorius lietuvių kalbos dar nemokėjo.

Viešuomenėje lietuvių kalbos gyvybę XVI a. apgynė Bažnyčia. Lietuvių kalbos vartojimą bažnyčioje pripažino ir aukščiausia pasaulietinė valdžia. Nuo XVI a. vidurio imamos spausdinti lietuvių religinės knygos. Tą darbą pradėjo reformacijos veikėjai, o po keturių penkių dešimtmečių įsitraukė ir katalikai. Tautos egzistencijai, kultūrai atsivėrė naujos perspektyvos.

Renesansas

XV–XVI a. prasideda nauja kultūros epocha Renesansas (pranc. *renaissance* – atgimimas). Atgimė susidomėjimas antikos kultūra, mokslu, lotynų ir graikų kalbomis, buvo suprasta, kad šioje epochoje sukurta daug vertybių, iš kurių reikia mokytis. Renesanso žmogus jautėsi stipria ir veiklia asmenybe, galinčia daug ką nulemti gyvenime. Ištrykšta nuostabus žmogaus kūrybinių galių proveržis.

Trumpoje laiko atkarpoje susitelkė daug labai svarbių įvykių, kurie išjudino Europos ūkinę, politinę sistemą, pakeitė žmonių mentalitetą: Amerikos atradimas, Magelano kelionė aplink pasaulį, Marko Polo kelionė į Tolimuosius Rytus, Mikalojaus Koperniko atrasta heliocentrinė sistema, Konstantinopolio užkariavimas. Iškyla tobulo, laisvo, veiklaus žmogaus idealas. Įsigali nuostata, kad viena svarbiausių žmogaus dorybių yra pilietiškumas ir tarnavimas savo tėvynei, valstybei. Renesansas pagilino žmogaus, kuris suvokė priklausąs savo tautai, savimone.

Tokioje reformų atmosferoje Lietuvoje XVI a. pirmoje pusėje pradėjo savo veiklą M. Mažvydas ir jo pirmtakai A. Kulvietis, S. Rapolionis, J. Zablockis.

Lietuvių kalbos situacija

LDK nuo pat Mindaugo (XIII a.) laikų lietuvių tautybės diduomenė išmokdavo kalbėti ir rusiškai. Įvedus krikščionybę, vis labiau suartėjant su Lenkija, Lietuvoje paplito ir lenkų kalba, pirmiausia tarp didikų ir bajorų per unijas ir per Bažnyčią.

Iki pat XV a. pabaigos lietuvių kalba greta rusų ir lenkų kalbų buvo vartojama įtakingiausių ponų viešuosiuose reikaluose. XVI a. diduomenė vartojo taip pat slavų kanceliarinę ir lotynų kalbas. XVI a. lietuvių kalbos autoritetas nebuvo pakirstas. Ją vartojo bajorija, nors stengėsi išmokti lenkiškai.

M. Mažvydas rašė dviem kalbomis: lietuvių ir lotynų. Pagrindinė jo „Katekizmo“ kalba yra lietuvių – ja išdėstomas knygos turinys. Tačiau įvadinėje, aptariančioje bei rekomenduojančioje leidinį dalyje vartojama lotynų

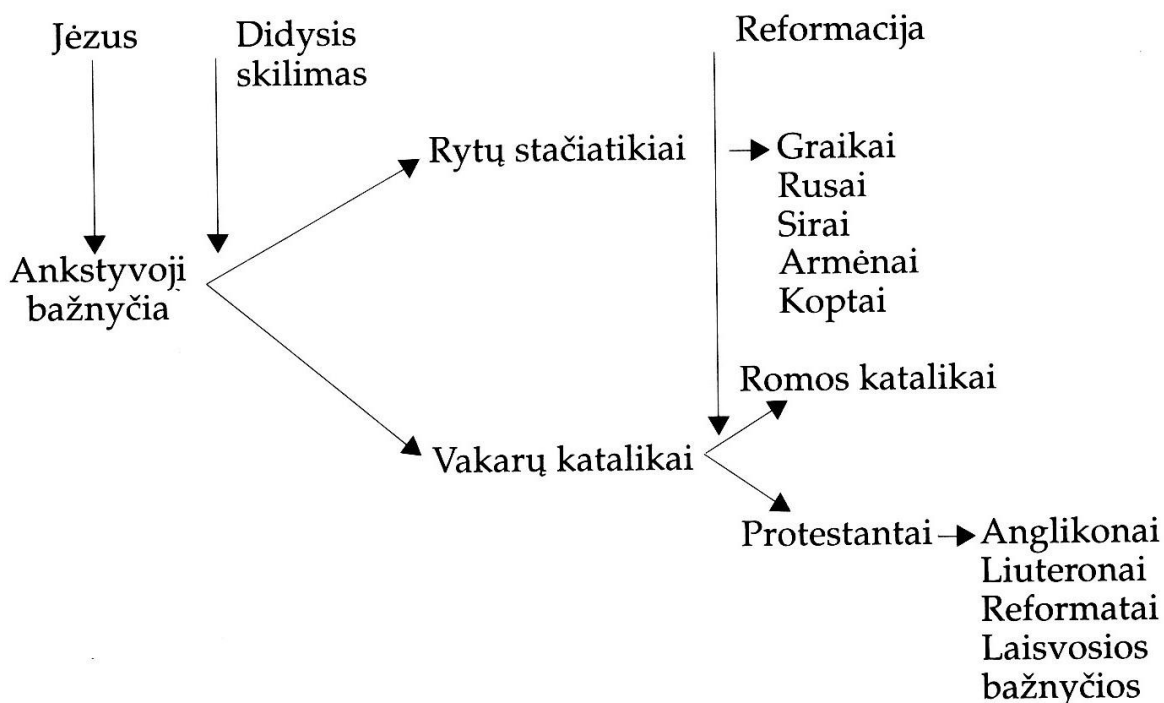
kalba. Lotyniškai parašyta ir garsioji epigrama LDK, ja jis kreipiasi į Lietuvos kunigus ir kilminguosius.

Protestantizmo skelbimas

Katekizmas buvo pagrindinė krikščionio knyga, kurioje trumpai išdėstyti krikščionių mokymo ir dorovės pagrindai. Jis neretai atstodavo ir vadovėlį, iš jo mokydavosi skaityti, rašyti.

XVI a. pradžioje Vokietiją, Prūsiją, Lenkiją ir daug kitų Europos kraštų sujungino naujas krikščionių religinis ir visuomeninis reformacijos (lot. *reformato* – pertvarkymas) sąjūdis. Reformacijos, kurios pradininkas buvo M. Liuteris, šalininkų tikslas buvo pertvarkyti katalikų tikėjimą. 1517 m. jis Vitenberge paskelbė 95 tezes, nukreiptas prieš Romos popiežių. Buvo skelbiama, kad išganymą žmogus gali pelnyti ne gerais darbais (maldomis, pasninku, šventų vietų lankymu, aukomis bažnyčiai), o tik tikėjimo nuoširdumu. Teigiama, kad religinių tiesų šaltinis yra ne dvasininkai, o tik Šventasis Raštas. M. Liuteris buvo apkaltintas erezija.

Pagrindinės krikščionybės kryptys

(Pasaulio religijos. V., 1997)

Svarbiausi liuteronybės teiginiai:

- 1) tikėjimas į Jėzų Kristų ir jo dieviškąją malonę suteiks žmogui pomirtinį išgelbėjimą;
- 2) svarbiausias yra pamokslų sakymas per pamaldas, Biblijos skaitymas namuose;
- 3) nepripažįsta popiežiaus pirmenybės, individualios išpažinties, Marijos, šventųjų ir relikvijų kulto, atlaidų, skaistyklos, vienuolių ordinų, celibato;
- 4) pamaldose vartoja gimtąsias kalbas.

Pirmoji lietuviška knyga

Pirmoji lietuviška knyga pasirodė M. Mažvydui dar tebestudijuojant. Jis šio darbo ėmėsi kunigaikščio Albrechto pavedimu bei jam materialiai padedant. M. Mažvydas pasinaudojo ne tik savo, bet ir kitų autorių lietuviškais tekstais, greičiausiai atsivežtais iš LDK. Vilniuje knygos išleisti negalėjo dėl protestantų persekiojimo, nebuvo ir spaustuvės.

„Katekizmas“ turi antraštę: „Katekizmusą prasti žādei, mākslas skaityma rašta ir giesmes del krikšči(j)anystes bei del berneliu jaunų naujai suguldytas Karaliaučiu 8 diena mėneses sausia metu užgimima dieva 1547 (toliau lotyniškai *Soli Deo gloria* – Tebūnie Dievui garbė)“.

Jos apimtis 79 puslapiai, tiražas 200–300 egzempliorių.

M. Mažvydas eiliuotoje „Katekizmo“ pratarmėje panaudojo akrostichą. Akrostichu graikiškai vadinamas kūrinys, kurio eilučių pradinės raidės, skaitant nuo viršaus į apačią, sudaro žodį ar posakį. Skaitant „Katekizmo“ lietuviškos pratarmės eilučių pirmąsias raides nuo trečios iki devynioliktos eilutės, išeina lotyniška forma MARTJNVS MASVJDJVS – Martinus Masvidius. Mažvydo plunksnai pirmoje knygoje priklauso apie du trečdalius teksto.

„Katekizmą“ sudaro tokios dalys:

- 1) lotyniškas ketureilis „Didžiai Lietuvos Kunigaikštystei“;
- 2) lotyniška pratarmė „Bažnyčių Lietuvoje ganytojams ir tarnams malonė ir ramybė“;
- 3) eiliuota lietuviška pratarmė „Knygeles pačias byla lietuvininkump ir žemaičiump“. Tai pirmasis spausdintas originalus lietuviškas eilėraštis;
- 4) elementorius „Pigus ir trumpas mokslas skaityti ir rašyti“;
- 5) katekizmas;
- 6) giesmynėlis.

Meniniu požiūriu pirmoji lietuviška knyga yra kukli (reformacija laikėsi principo, kad tikėjimo propaganda turi remtis visų pirma žodžiu, o ne prabanga, iškilmingumu), papuošta vėlyvojo renesanso stiliaus vinjete (medžio raižiniu), į kurią išpaustas knygos pavadinimas.

Iki karo buvo žinomas išlikęs tik vienas „Katekizmo“ egzempliorius Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje. Po karo jis atsidūrė Torūnėje (Lenkijoje). Vėliau surastas dar vienas egzempliorius Odesos bibliotekoje. Mainais už vertingą leidinį buvo perleistas Vilniaus universiteto bibliotekai. Šis egzempliorius gerai išsilaikęs, įrištas pergamentu.

Prakalbos analizė

Lietuviška pratarmė „Knygieles pačias byla“ reikšminga tuo, kad tai pirmas originalus lietuviškas eilėraštis. Turiniu jis svarbus kaip epochos dokumentas, atspindintis ano meto lietuvių tautos kultūrinę būklę, taip pat paties autoriaus pažiūras ir siekius. Nors M. Mažvydas, dvasininko pareigų verčiamas, joje daug kalba apie religinius dalykus („*eit jūssump žodis dangaus karalystos*“, „*maloniai ir su džiaugsmu tą žodį priimkit*“), ragina skleisti krikščionybę („*Visa širdžia tur tą Dievo žodį mylėti*“, „*Neužtrukit, broliai seserys, manęs skaityti, / Jei pagal valią Dievo norit gyventi...*“; „*Tamsybes <...> šalin atvarysit, / sūnus, dukte-*

ris nuog jų išgelbėsit, / Jei tą mažą krikščionių mokslą mokėsit...“; „Šitai turit trumpą mokslą krikščionystės <...> / Skaitykit ir duokit ing rankas kiek vaiko...“), smerkia pagoniško tikėjimo liekanas („Kaukus, žemėpačius ir Laukosargus pameskit, / Visas velniuvus, deives apleiskit: / Tos deivės negal jums nieko gero duoti, / Bet tur visus amžinai prapuldyti“), tačiau, be visa to, matyti, kaip labai jis susirūpinęs liaudies dvasios gyvenimu, jos švietimu gimtąja kalba („Raginkit žmones to trumpo mokslo išmokti, / Be kurio platesnis mokslas negal stovėti“). Akivaizdu, jog autorius suprato mokslo reikšmę, o knyga, panašiai kaip kadaise antikos poetas Horacijus, skatino prie savęs laikyti dieną ir naktį. Tą knygą M. Mažvydas nori duoti į kiekvieno vaiko, „kaip žemaičia, taip ir letuvynika“, rankas. Visa tai rodo, kad M. Mažvydas buvo humanistinių siekių žmogus.

Prakalba įdomi ir literatūrinio atžvilgiu. Ryškus poetinis kreipinys į skaitytojus „Broliai, seserys“ – plati knygelio personifikacija, užimanti didelę pratarinės dalį. Šis kreipinys pirmose 25 eilutėse pakartojamas net tris kartus. Gausu ir kitokių kreipinių į visus žmones, į ponus bei viešpačius, į kunigus, kad mokytųsi ir mokytų, kad uoliai veiktų reformacijos naudai. Visos tos poetinės priemonės suteikia eilėraščiui nemažai retoriškumo. Retorinį pakilumą palaiko tai, kad autorius veiksmažodžius kelia į sakinio galą ir taip didina sakinio vidinę įtampą bei primygtinumą (*skaitykit, permanykit, priimkit, mokykit, būsit, turėsit, pažinsit, prisiartinsit...*), kad mėgsta dvinarius, vienas kitą pastiprinančius posakius (*imkit ir skaitykit, veizdėkit ir dabokitės, maloniai ir su džiaugsmu, klausykit ir permanykit*). Taigi lietuviškoje pratarėje aiškiai jaučiamas polinkis į hiperbolizavimą. Kaip ir kitiems M. Mažvydo lotyniškiems raštams, taip ir šiai pratarmei būdingas retoriškumas, kurį galima vadinti daugiau emociniu negu vaizdingu.

Kompoziciniu požiūriu prakalbą galima padalyti į tris dalis.

1. Iš pradžių kalba pati knyga. Tai personifikacija. „Broliai, seserys, imkit mane ir skaitykit“ – taip intymiai paprastai kriepiasi į skaitytoją pati knyga.

2. Kalbėti ima pats M. Mažvydas. Piešia tarsi objektyvų vaizdą, parodantį, kokia religiška neišprususi yra lietuvių tauta („Jau nūn, ko tėvai niekada neregėjo, / Nūn šitai vis jūsump atėjo“). Jis ragina mokytis ir mokyti, atsisakyti senųjų stabų. Čia užrašyta tiesioginė valstiečio kalba („Dievo prisakymų, – bylo, – aš niekada negirdėjau, / Nei straiptsčių vieros krikščionių skaičiau. / Bažnyčioj nuo dešimties metų nebuvau, / Tiktai su burtininke ant burtų veizdėdavau“). Taip prabyla pirmas lietuvis savo tautos pirmame eilėraštyje. Bet jis labai senoviškų, konservatyvių pažiūrų – krikščionių tikėjimui abejingas.

3. Baigiamojoje dalyje M. Mažvydas emociškai, priekaištaudamas kriepiasi į ponus, kad verstų žmones į tikrą tikėjimą („Ak ponai, klausykit ir permanykit (/ Balsus tuos jūsų žmonių išgirskit“). Tą emocinį pakilumą parengia tiesioginė valstiečio kalba, turinti sukelti krikščionių pasibaisėjimą, nes lietuvis senameldiškai su burtininku valgo apeiginį gaidį ir tiki burtais. Galima manyti, kad tie lietuvių artojo prisipažinimai yra retorinė figūra, kad tai hiperbolė, bet daugelis kitų šaltinių taip pat pažymi senameldiškų papročių gajumą XVI a. Lietuvoje.

Vaizdingi bibliniai tropai: „eit jūsump žodis dangaus karalystos“; „tamsybes senąsias nuog jūsų šalin atvarysit“; „Dėl to rankosn šitą mokslą trumpą imkit / Ir avelės jūsų tuo mažu Dievo mokslu penėkit“. Apskritai M. Mažvydo leksika sausoka, beveik nėra vaizdingesnių epitetų, palyginimų.

Įvairesnės sintaksinės figūros, suteikiančios prakalbai ryškų emocinį skambėjimą. Išsiskiria du retoriniai sušukimai, raginantys ponus rūpintis žmonių religiniu švietimu:

*„Ach, ponai, klausykit ir permanykit, / Balsus tuos jūsų žmonių išgirskit!“;
„Hei, viešpatys visokie, ant žmonių susimilkite, / Kunigump žekump žmones tremkit“.*

Iš kitų sintaksinių retorinių figūrų paminėtini pakartojimai, inversijos (tarinių nukėlimas į eilučių pabaigą), išvardijimai, asindetoninės (bejungtukės) žodžių poros, teikiančios kalbai iškilmingumo, pvz.: *„sūnūs dukterys“*, *„dangų žemė“*. Tokia pakilia figūra prasideda ir pati prakalba: *„Broliai seserys“*, duodanti toną tolesnėms emocijoms. Yra ir hendiadžių – žodžių porų, beveik sinonimiškų, sujungtų jungtuku: *„Veizdėkit ir dabokitėsi“*, *„Maloniai ir su džiaugsmu“*, litočių – sąmoningų sumažinimų:

*Aš žinau ir tatai drąsu čia sakyti,
Jog šimte žmonių vieno negalėčia atrasti,
Kursai vieną žodį Dievo prisakymo mokėtų
Ir poteriaus ben(t) du žodžiu atmintų.*

Tai, jog ši prakalba parašyta eilėmis, rodo kūrėją turėjus poetinių ambicijų, siekus dalykinio ir retorinio efekto.

M. Mažvydo literatūrinis palikimas

Kai kurie jo raštai – pavyzdžiui, giesmynai – buvo pagrindas tos rūšies Jono Bretkūno, L. Zengštoko, Danieliaus Kleino knygoms.

Galima sudaryti tokį šiuo metu mums žinomų M. Mažvydo darbų sąrašą:

1. Katechismusa prasty žadei, makslas skaitima rašta yr giesmes. Karaliaučius, 1579.
2. Giesme Š. Ambrazeijaus bey Š. Augustina. Karaliaučius, 1549.
3. Forma chrikštima... Karaliaučius, 1559.
4. Gesmes chrikščoniškas, gedomas bažničosu per adventa ir kaledas ik grabniču. [Išleido B. Vilentas]. Karaliaučius, 1566.
5. Gesmes chrikščoniškas, gedomas bažničosu per velikas ir sekminias ik adventa. [parengė ir išleido B. Vilentas]. Karaliaučius, 1570.
6. [Lietuviškos maldos. Karaliaučius, 1574].
7. Trumpas klausimas ir prieprovimas“ (Knygoje M. Liuteris. Enchiridion. Katechismas mažas... iš vokiška liežuvia ant lietuviška pilnai viernai pergulditas per Baltramieju Villenta... Karaliaučius), 1579.
8. Parafraisis permanitina poteraus malda... Pridėtas prie knygos: J. Bretkūnas. Giesmes duchaunas... Karaliaučius, 1589.
9. Trylika laiškų, parašytų Karaliaučiuje ir Ragainėje 1548–1561.

Pirmieji trys spaudiniai išleisti M. Mažvydui gyvam esant, o visi kiti – jau po mirties. Visus neišspausdintus jo rankraščius (išskyrus laiškus) paveldėjo jo pusbrolis B. Vilentas. Kai kuriuos jų jis pats išspausdino, vieną – J. Bretkūnas.

Temos apibendrinimas

Mums pirmoji lietuviška knyga svarbiausia literatūriniu atžvilgiu. M. Mažvydas yra pirmasis lietuvių literatūrinės kalbos kūrėjas. Jam teko kurti abstraktinę, sąvokinę kalbą, imant žodžius iš konkrečios buities ir suteikiant jiems naują reikšmę. Ne visada jam pavyko nugalėti sunkumus, nes vertimo principas buvo pažodinis. Vertimo kalboje dažnai jaučiama lotynų ir lenkų kalbų įtaka.

Kurdamas naują stilių, atverdamas duris į knygine tautos kultūrą, M. Mažvydas kai ką meniškai kopijavo iš kitų, įsileisdamas į savo raštus nemažai gramatinių ir leksinių polonizmų. Taip, deja, suvokė pažangą.

Didysis lūžis tautos saviraiškoje, pradėtas M. Mažvydo, pagimdė naujas formas, kurios ilgainiui išsirutuliojo į originalią lietuvišką raštiją, o ypač į grožinę literatūrą.

M. Mažvydo knyga yra pažangus reiškinys lietuvių tautinės kultūros raidoje. Su pirmąja knyga lietuvių kalba iš šnekamosios pakilo į rašytinę, literatūrinę stadiją. Buvo padėti ne tik prozos, bet ir eiliuotos kalbos pagrindai. Duoti gramatikos pradmenys – raidynas, pirmieji fonetikos terminai. Tai knyginio stiliaus paminklas, bet jame taip pat ryškūs retorinio, emocinio stiliaus bruožai. Visuomeninės minties požiūriu reikšmingi moraliniai, socialiniai ir religiniai (protestantiški) aiškinimai, pamokymai bei paliepi-mai.

Literatūros sąrašas

1. *Jovaišas A.* Jie parašė pirmąsias lietuviškas knygas. V., 1989.
2. *Jovaišas A.* M. Mažvydo asmenybė jo laiškuose // Kultūros barai, 1997/1.
3. *Jovaišas A.* M. Mažvydas. K., 1996.
4. *Kanišauskaitė I.* Renesanso literatūra. V., 2000.
5. *Korsakas K.* M. Mažvydo asmenybė ir gyvenimas / M. Mažvydas. Pirmoji lietuviška knyga. V., 1974.
6. *Koženiauskienė R.* XVI–XVIII a. prakalbos ir dedikacijos. V., 1990.
7. *Lebedys J.* Senoji lietuvių literatūra. K., 1977.
8. Lietuvos dailės istorija. V., 2002.
9. *Mažvydas M.* Katekizmas ir kiti raštai. V., 1974.
10. Pasaulio religijos. V., 1997.
11. *Petkūnas D.* Mažvydas ir pirmoji lietuviška liturgija / M. Mažvydas. Pirmoji lietuviška knyga. Klaipėda, 1997.
12. *Povilavičiūtė J.* M. Mažvydo „Katekizmo“ eiliuotoji prakalba ir „Šventasis Raštas“ // Gim-tasis žodis, 1999/7.
13. *Ročka M.* M. Mažvydo lotyniškieji raštai // Literatūra, VII, 1964.
14. Senoji Lietuvos literatūra. 6 knyga. Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė LDK patirtis. V., 1998.
15. *Vaitiekūnas S.* Pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakčiai / M. Mažvydas. Pirmoji lietuviška knyga. Klaipėda, 1997.
16. *Zaborskaitė V.* Trumpa lietuvių literatūros istorija vidurinės mokyklos 11–12 klasei / I dalis. V., 2000.
17. *Zinkevičius Z.* Lietuvių kalbos istorija. T. 3. Senųjų raštų kalba. V., 1988.
18. *Žukas S.* Pirmoji lietuviška knyga ir jos kultūrinis kontekstas. V., 1995.
19. XVI a. lietuviškos knygos. V., 1996.